

Отмечается, что социальная мимикрия в условиях кризиса и гибридной войны носит большей частью деструктивно-дисфункциональный характер, тормозя личностный и общественное развитие. И поэтому актуализируется мысль о необходимости эмпирической фиксации проявлений социальной мимикрии для предупреждения ее негативных последствий.

Ключевые слова: социальная мимикрия, хитрость ума, кризис, гибридная война, имитационность, маскировки, фейки, псевдопатриотизм, экспектации

Lobanova A. S. Social mimicry under condition of crisis and hybrid war: search for the empirical parameters

The article presents the author's version of the functional content of social mimicry as a social phenomenon, personal property and the way of adaptive behavior.

The author claims that social mimicry being under conditions of crisis and hybrid war gets modified forms such as manipulation of information technologies, political pseudo slogans, fake messages, and thus it becomes an influential factor when shaping public awareness and opinion of different layers of Ukrainian society, often significantly distorting reality.

It is noted that under conditions of crisis and hybrid war social mimicry is to the greater extent dysfunctional and destructive factor, making personal and social development slower. So, to prevent its negative effects, it's needed to empirically fix all manifestations of social mimicry.

Keywords: social mimicry, cunning, crisis, hybrid war, imitation, disguise, fake, pseudo patriotism, expectations.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2016 р.
Прийнято до друку 23.05.2016 р.
Рецензент – д. соц. н., професор
Кононов І. Ф.

УДК 316.62:303.1:355.422

І. П. Рущенко

**МЕТОДОЛОГІЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ВИМІРУ РІВНІВ
ДЕВІАЦІЇ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ**

Девіантологія є порівняно новою мультидисциплінарною галуззю знань, де соціологія відіграє провідну роль. Соціологічний підхід має виконувати інтегруючу функції щодо аналізів більш конкретних

наукових дисциплін як на рівні емпіричного, так і теоретичного осмислення проблеми відхиляючої поведінки. Аналіз літературних джерел свідчить: «девіантологія війни» досі не розроблялася як окремий напрям. Хоча специфічні форми девіації, притаманні воєнному періоду, без сумніву, вивчалися і висвітлювалися в межах дотичних до девіантології наукових дисциплін. Інакше в Кримінальний кодекс України не були б внесені такі статті як «Мародерство» (ст.432), «Насильство над населенням у районі воєнних дій» (ст.433), «Погане поводження з військовополоненими» (ст.434) тощо. Друга світова війна, що була потужним потрясінням для західної цивілізації, давно завершена, і девіантологія мала нагоду формуватися у відносно спокійні часи. Тема війни провідними девіантологами окремо не піднімалася, бо не була, на наш погляд, затребуваною¹. Українські події 2014-2016 рр. перевернули уяву, принаймні, багатьох українських дослідників на пріоритети та структуру царини добра і зла. Війна та її асоціальні прояви розглядаються як апокаліптичне зло, поруч з яким традиційні форми девіантної поведінки гаснуть наче зірки на тлі повного місяця. У статті ставиться завдання виокремити найбільш поширені та небезпечні форми девіантної поведінки в зоні ведення бойових дій на сході України та окреслити принципову можливість їх емпіричного вивчення.

Війна в Україні має не традиційний характер, її характеризують наступні риси. По-перше, гібридний характер, що означає планування та нанесення ударів по різних підсистемах та секторах суспільства, у т. ч. з використанням невійськових або, краще сказати, «не збройних» технологій» [5, 6, 7]. По-друге, фізична локалізація бойових дій в зоні АТО [8], тобто переважно в окремих районах Донецької та Луганської областей, натомість інші регіони по факту перебувають у доволі мирному стані, і війна на відстані ледве помічається (реальність війни у свідомості переважної більшості пересічних громадян України і світу формується за рахунок ЗМІ, телебачення, Інтернету); По-третє, відсутність юридичного статусу війни в умовах фактичного ведення і прямих воєнних дій, і застосування широкого спектру форм гібридної агресії [9]. Ілюзія миру на більшій частині територій та непроголошення війни або військового стану не повинні відволікати від головних тенденцій поточного часу; соціолог має керуватися тим, що бачить на власні очі і може виміряти з використанням притаманного соціальної

¹ В найбільш розлогому виданні, яке має енциклопедичний характер, Я. Гілінський жодної сторінки не присвячує девіантній поведінці воєнного часу або у зоні бойових дій [1]. Так само ми не бачимо зацікавленості у цій темі в провідних англійських публікаціях [2:3]. За п'ять довоєнних років проведення конференції «Девіантна поведінка: соціологічні, психологічні, юридичні аспекти» в стінах ХНУВС жодні тези або доповідь не містила відповідних матеріалів [4].

науці інструментарію, отже, загальний підхід має бути, образно кажучи, «де факто», а не «де юре».

Війна як каталізатор девіантності

Те, що війна може змінювати звичні форми девіантності та породжувати принципово нові, очевидно, розуміли вже класики соціології. Поняття «аномії», уведене в науковий обіг Е. Дюркгаймом, відображає стан масової свідомості в умовах глибокої суспільної кризи або надзвичайного стану, коли руйнуються усталені ціннісні структури, правила, і поведінка людини втрачає щось на кшталт «соціального компасу». Поняття аномії уводилося французьким соціологом в контексті теорії самогубства [10], проте, воно має універсальне значення для пояснення усього комплексу соціальних відхилень, коли ламаються соціальні структури і відносини стають невизначеними.

Емпірично доведеним фактом можна вважати те, що війна є каталізатором девіантності. Гібридна війна, на нашу думку, примножує цей ефект. Гібридна війна має суттєву відмінність з точки зору початку (день «Д») і динаміки розгортання воєнного конфлікту. Цікавим є визначення основних відмінностей між типами воєн з точки зору впливу на соціальну поведінку. Це допоможе більш рельєфно окреслити особливості соціальних відхилень в умовах сучасної війни та української реальності.

Класичні війни починалися з мобілізаційної кампанії та певного соціально-психологічного піднесення, у т. ч. у формах агресивного націоналізму та шовінізму. На короткий термін це змінювало масову свідомість та неоднозначно відбивалося на різних формах девіантної поведінки. Один з видатних кримінологів кінця XIX – початку XX ст. Є. Тарновський присвятив окрему наукову працю руху злочинності під час Першої світової війни. Впродовж 1914-1915 рр. він констатував певне зменшення обсягів зареєстрованої злочинності [11]. Зазначимо, що уряд Російської імперії з початком війни пішов на такий неординарний крок, як заборона виробництва та продажу алкогольних напоїв [12]. Певне протверезіння, відтік великих мас чоловічого населення на fronti, зростання соціальної солідарності, очевидно, спричинилися до падіння показників злочинності в Імперії. Проте дуже швидко рівні злочинності відновилися, і почалося стрімке зростання показників злочинності, передусім, вибухнула статистика насильницьких злочинів з використанням зброї.

Можна як приклад навести динаміку кримінологічних показників по Москві, яку розрахував В. Лунєєв: за 1914-1918 роки злочинність у перерахування на населення збільшилася у 3,3 рази, у т. ч. вбивства – в 11 разів, озброєні грабунки – у 307 (!) [13, с. 56]. Революція і анархія громадянської війни зламали уявлення суспільства щодо добра і зла. Згідно з теорією В. Леніна про релятивізм моралі, вбивство класового

ворога класифікувалося як добро, а поміч переслідуваним особам мала б визначатися, за цією логікою, як негідна поведінка та пособництво супротивнику. Наприклад, П. Сорокін в своїх мемуарах описує причини, чому він добровільно здався більшовикам на півночі Росії у 1918 р., як небажання наражати близьких людей, що його тимчасово переховували, на смертельну небезпеку в умовах масового терору [14]. За таких обставин «звичайні» корисливі і економічні злочини перестають лякати населення, на перші місця виходять насильницька злочинність, розбійні напади, бандитизм. В умовах війни зброя масово потрапляє до тилу, до рук цивільних осіб, передусім, озброюється злочинний світ. В зоні ведення бойових дій виникають специфічні форми девіантної поведінки – мародерство, пограбування мирного населення (особливо, якщо населення визначається як вороже і «чуже»), масове гвалтування жінок, передусім, на окупованих територіях. В умовах падіння військової дисципліни та розкладу армії (спостерігалось, наприклад, з початку 1917 р. в російських частинах уздовж лінії фронту) окремі підрозділи перетворюються на бандитські угруповання, де панує алкоголізм і абсолютне нехтування будь-яким законом.

У військових частинах мають місце специфічні військові злочини, що не торкаються безпосередньо мирного населення, але наносять шкоду боєздатності підрозділів, управлінню військами, реалізації планів командування (загальне явище в усіх воюючих арміях). Для підтримки дисципліни уряди країн, що воюють, ідуть на такі кроки як уведення військової поліції, військово-польових судів, трибуналів, які мають надзвичайні права щодо здійснення кримінальної репресії стосовно порушників військової дисципліни та військових статутів. Наприклад, так званий «самостріл» тягнув за собою розстріл невдахи, і це практикувалося в різних арміях Першої і Другої світових воєн. Залишення позицій без наказу – гарантований розстріл, згідно з відомим наказом 1942 р. № 227 «Ні кроку назад» [15]. Розслідування подібних злочинів у воєнні часи завжди відбувалося за скороченою процедурою, і звинувачений мав небагато шансів на перегляд справи, касацію або помилування. В СРСР 1943 р., наприклад, за даними офіційної статистики 817 тис. військовослужбовців було засуджено військовими трибуналами [13, с. 60] В Червоній Армії в 1941-1942 рр., за розповідями ветеранів війни, практикувалися показові страти бійців – розстріл перед строем. Військове командування різних армій світу також намагалося зупиняти хвили мародерства, насильства стосовно мирного населення, гвалтування жінок у зоні бойових дій та на окупованих територіях, проте, до цих злочинів командири і військова юстиція ставилися більш поблажливо, бо вони не мали фатальних наслідків з точки зору виконання військових завдань.

Класичні війни закінчувалися потужним сплеском бандитизму і озброєної злочинності. Додамо, що Сталін під час Другої світової війни

відкрив ворота таборів для кримінальних злочинців, які виявили бажання «захищати Батьківщину». Віддаленим наслідком цього рішення було збільшення рівнів злочинності, коли настав час масової демобілізації. До мирного життя поверталися відразу мільйони солдат і офіцерів, багато з яких не мали цивільних професій, вже не кажучи про професійних злочинців. Останні в принципі не були налаштовані на мирну працю. В СРСР кримінальна статистика, як відомо приховувалася, проте сучасні дослідники знаходять дані, що судимість збільшилася у повоєнні роки у 2,5-3 рази [13, с. 59].

Російсько-українська гібридна війна частково підтверджує загальні тенденції, але і вносить багато специфічного і нового. По-перше, Україна не мала періоду підготовки до війни, день «Д» було приховано у вирі суспільно-політичних подій, що було на руку агресору. Морально-психологічного підйому не відбулося, як не було і масової мобілізації цивільного населення до лав війська.

По-друге, від 20.02.2014 почалася активна фаза у формі спецоперацій цивільного сектору і «м'якого» примушення. Війна фактично маскувалася за формулою «руська весна», нав'язувалася думка про громадянську війну. Агресор легалізував п'яту колону, яка готувалася на день «Д»; в регіонах, обраних під театр воєнних дій провокувалися масові заворушення і ситуація хаосу. Цікаво, що теза про громадянську війну, яка маскувала зовнішню експансію, була закинута у медійний простір з вуст президента-утікача В. Януковича. 13.04.2014 він з'явився на телеекранах російського ТВ, і з папера зачитав чергове звернення, де кілька разів пролунало словосполучення «громадянська війна». Фактично це стало пропагандистським мемом, який увесь час розповсюджує російська пропаганда, МЗС РФ, аби приховати власну агресію. Поява Януковича у супроводі колишніх підлеглих – міністра ВС В. Захарченка та генпрокурора В. Пшонки – саме в цей день не було випадковістю. Агресія РФ з «м'якої» фази переходила до «гарячої», напередодні бандою І.Гірка було захоплено Слов'янськ, в день телеефіру пролилася перша кров на необ'явленій війні, коли бойовики розстріляли групу офіцерів з підрозділу «Альфа», які проводили розвідку місцевості [16]. 12-14 квітня відбулося захоплення низки міст в Донецькій і Луганській областях, де засвітилися «зелені чоловічки». 14.04 виконувач обов'язків президента України В. Турчинов мав підписати указ про початок АТО. Російська пропаганда, таким чином, діяла на упередження.

По-третє, суттєвою відмінністю є нетринітарний характер війни. Класична війна базувалася на чіткому розподілу поміж державою, військом і народом, тобто визначалася як «тринітарна». Народні маси, звичайно, несли на собі усі тяготи війни, проте, як правило, до військових сценаріїв не залучалися, і залишалися пасивними спостерігачами та заручниками війни. З початку військового конфлікту

на теренах України до подій було втягнуто широкі маси населення. З одного боку, за технологіями агресора в Криму, на Донбасі створювалися «гвардії», «самооборона», які швидко трансформувалися у незаконні збройні формування (НЗФ), і врешті-решт склали основу так званих 1-го і 2-го корпусів (збройні формування «ДНР» і «ЛНР»), також до вуличної боротьби і співпраці з агресором залучалися активісти «руського миру»; з іншого боку, в «проблемних» містах України ширився мирний громадянський спротив проявам сепаратизму та іредентизму, а згодом, у квітні, почали формуватися так звані «добробати». Озброєння патріотів України було вимушеною дією в умовах порушення присяги, зради та невиконання наказів з боку міліції, СБУ та окремих військових частин. Проте такий крок тягнув за собою ризики та приховані дисфункції, порушувався важливий принцип монополії держави на застосування озброєного насильства.

До частин, що створювалися поспіхом (і це було на той час виправдано), безумовно, могли потрапити особи з різними психопатіями та злочинними нахилами. Проблема «добробатів» частково вирішувалася згодом, коли вони інтегрувалися до ЗСУ або до підрозділів МВС. В цілому суспільство не було морально готовим до війни, це продемонстрували хвилі мобілізації до ЗСУ і нацгвардії. Особливо з останніми хвилями до лав силовиків усе більше потрапляв різний «соціальний непотріб», це створювало проблеми у зоні проведення АТО, там, де концентрувалися військові підрозділи. Натомість чимало придатних до служби осіб ухилялися від військового обов'язку. Головний військовий прокурор А. Матіос в одному з інтерв'ю визнав, що за ознаками дезертирства з початку АТО було відкрито 16 тис. кримінальних справ [17].

На наш погляд, в темі «сучасна війна і девіантна поведінка», якщо окреслити проблемне поле зоною АТО (навіть, більш вузько – 30 км смуга від лінії фронту, місця дислокації «силовиків»), варто зосередитися на двох феноменах. Перший – **військові девіанти**. Цим поняттям ми намагаємося охопити різні форми відхиляючої поведінки, суб'єктами яких є так звані «силовики», озброєні люди, що перебувають на службі у державі. Другий – **колабораціоністи**, представники цивільного населення, громадяни України, які свідомо та у різних формах підтримують агресора. Ці феномени досі (у мирний час) не досліджувалися українськими соціологами, саме вони мають стати об'єктами пріоритетної уваги. Проблема полягає в тому, що зазначені явища багато в чому визначають сутність конфлікту поміж населенням і військовими в зоні АТО.

Військові девіанти: основні категорії, небезпека, дослідницькі технології

Українська лексика в результаті російсько-української гібридної війни збагатилася такими незвичними термінами як «п'ятисоті» та «аватари». Для тих, хто знайомий з військовими справами, зміст неологізмів зрозумілий – це військовослужбовці, які свавільно систематично порушують статuti, дисциплінарні норми, з ними важко впоратися командирам й товаришам по зброї. Вони створюють ніби то окремих сегмент, який важко зараховувати до «бойових багнетів», оскільки на практиці, аби не трапилося гіршого, у таких бійців відбирають зброю і використовують їх на господарських роботах. В абсолютній більшості випадків – це особи, які страждають на алкоголізм або наркоманію, рідше – особистості з розладами психіки або психіатричними проблемами. З бійцями-«привидами» пов'язані різноманітні загрози для підрозділів і частин, вони є авторами лівової частини надзвичайних пригод та фігурантами матеріалів військових прокурорів. Побіжно про наявність проблеми свідчать числа наших втрат від початку АТО. Наприкінці 2015 р. їх почали оприлюднювати вищі чини генштабу і МО. Дані насторожують великою кількістю небойових втрат. Якщо перерахувати у проценти, то Україна має 31% загиблих не на полі бою. З пораненими ще гірше – 69%! Виходить так, що люди зі зброєю вкрай небезпечні самі собі і своїм товаришам. Зафіксовано, наприклад, 64 випадки вбивств від рук військовослужбовців. Тобто виникають конфлікти, частіше за усе в стані алкогольного сп'яніння, коли в усіх на руках бойова зброя... І це дані цілком офіційні, їх оприлюднив начальник Головного управління персоналу ГШ ЗСУ [18]. Управління військової служби правопорядку ЗСУ подає структуру небойових втрат, у процентних частках вона виглядає наступним чином: суїциди – 29%, нещасні випадки – 23%, ДТП – 19%, вбивства – 15%, порушення правил безпеки – 14% [19].

Хто такі військові девіанти з точки зору девіантології? На нашу думку, вони становлять різновид так званих організаційних девіантів. «Девіанти» – це узагальнююче поняття, яким в соціальних науках позначаються різні категорії людей, чия поведінка систематично відхиляється від прийнятих у суспільстві норм (*deviatio* – лат. «відхилення»). Поведінка в формалізованих організаціях має додаткові обмеження, що пов'язані з вимогами технологічного процесу, адміністративними правилами, корпоративною етикою, традиціями тощо. Наприклад, певна свобода дій, висловлювань, які можуть бути прийнятними у сімейному або неформальному колах, стають дисонансом в межах трудового колективу. Військові підрозділи, окремі частини, з'єднання є класичними прикладами соціальної організації, але тут додаються «зверху» більш жорсткі умовності й нормативні вимоги порівняно з цивільними структурами. Таким чином, військовий девіант –

це військовослужбовець (або представник силових структур), що порушує як загальносоціальні, так і специфічні військові норми; його дії засуджує цивільне оточення, і він наражається на санкції з боку командирів та товаришів по службі.

Розглянемо так звану «ситуацію девіації» в межах військових організацій. Вона на загал має три обов'язкові елементи: 1) людина, яка вчиняє певну дію або залишається бездіяльною, якщо цього вимагають обставини; 2) соціальна норма, стосовно якої власне і визначається факт відхиляючої поведінки (якщо норма чітко не визначена, то не коректно вести мову про девіацію); 3) соціальне оточення, що реагує на неправомірну поведінку, засуджує вчинок і формує певну «громадську думку». За умови, якщо «громадська думка» розходиться зі змістом норми, а таке буває, коли формальні закони не відповідають традиції, визначення девіантної поведінки дещо ускладнюється, не кажучи вже про намагання перевиховати відповідних суб'єктів. Зробимо проєкцію цих трьох обов'язкових чинників на військові колективи. На разі суб'єкт – це військовослужбовець, на якого покладено виконання певних безпекових функцій, а в умовах збройного конфлікту – військових завдань. Найбільш суттєвою відмінністю (порівняно з цивільними структурами) є, по-перше, доступ людини до зброї, боезапасу, по-друге, військові комунікації з бійцями та командирами, які є критичними з огляду на боездатність частини та безпеку підрозділів в цілому, по-третє, можливість негативно впливати на мирне населення та спотворювати імідж армії в цілому. Нормами тут виступають не тільки загальносоціальні конституційні та законодавчі акти, але й доволі специфічні статутні вимоги, накази та розпорядження командирів. Є прислів'я, що статuti писалися кров'ю загиблих воїнів, вони суворо обмежують поведінку військовослужбовців, але саме на цьому і тримається регулярне військо. Нарешті, соціальне оточення – це товариші по зброї, особовий склад, ті, чия безпека і життя в бойових умовах залежать від поведінки кожного у підрозділі. Здоровий військовий колектив гостро реагує на свавілля девіантів, проте бувають випадки, коли розпад дисципліни змінює «громадську думку» на користь порушників статутів, і це є найбільш складною ситуацією, бо девіанти власне не відчують себе «не такими, як усі».

Отже, військова служба має містити більш жорстокі критерії добору персоналу організацій. Проте девіанти на військовій службі є не виключенням, а радше статистичною закономірністю. У військових підрозділах присутні два типи девіантів: 1) представники соціальних «груп ризику», 2) «ситуативні» девіанти. Перший кластер – це дзеркальне відображення в армійському середовищі людських проблем у суспільстві в цілому за умови, що на стадії добору персоналу не відбулася належна фільтрація. Так, в соціальній структурі суспільства вже існують доволі стабільні за статистичними показниками групи

адиктів (залежних), людей з ментальними проблемами та осіб, схильних до скоєння злочинів. Алкоголиків, наркоманів, соціопатів, делінквентів, як правило, робить не військова служба, а породжує суспільство, воно і є тим донором, з надр якого рекрутуються «патентовані» девіанти. Хворобливі нахили і звички дуже швидко виходять назовні від початку служби, незважаючи навіть на військову дисципліну та контроль з боку командирів. Якщо взагалі не ставити фільтри, то за відомим законом великих чисел процентна частка, наприклад, осіб уражених на алкоголізм, буде майже абсолютно точно співпадати з відповідними даними щодо суспільства в цілому. Але оскільки певна фільтрація на етапі призову та роботи військкоматів відбувається, то показник «у суспільстві» є межею, до якої може так чи інакше наблизитися «військовий індикатор». Чи може бути навпаки? Теоретично – ні, але на практиці – так. Це відбувається, коли масовий призив або мобілізація здійснюються нерівномірно в різних сегментах суспільства, наприклад, до війська приходять рекрути з сегментів людей переважно фізичної праці, без вищої освіти, з неблагополучного середовища (де відповідні показники є вищими), а чоловіки з «благополучних» верств – так чи інакше уникають військової служби.

Другий кластер – це девіанти, яких умовно кажучи робить військо, точніше, конкретний підрозділ, частина, де і проходить службова діяльність. Найбільш поширеним різновидом «провокованої» девіації, мабуть, є так званий **аномічний стан особистості** – анархічна поведінка, недисциплінованість, нехтування правилами, бо саме середовище є «розхристаним», в частині, наприклад, майже немає контролю з боку командирів, дисципліна безнадійно впала, масовими є факти службових зловживань, розкрадань військового майна тощо. Отже, людина з не дуже стійкою психікою та моральними принципами легко піддається загальній негативній тенденції. В принципі не погана людина, потрапивши у нездорове середовище, з часом перетворюється на девіанта. Типовими є також стани **хронічного стресу, професійного вигорання**, що зумовлені об'єктивними причинами, характером служби та напруженням бойової ситуації. Нарешті, **непрофесіоналізм** – невідповідність особи займаній позиції, відсутність належної підготовки, недостатність навичок та знань для виконання службових обов'язків – також варто долучити до різновидів девіації. Це стосується у більшій мірі командирів та спеціалістів, які обслуговують складні технічні системи. Непрофесіоналізм – проблема не стільки самої особи, скільки тих, хто призначає людину на посаду, але у стані війни в умовах суспільно-політичної кризи та дефіциту часу таке відхилення від норми стає доволі поширеним. Військовий без твердих професійних навичок змушений вчиться у бойових умовах або гине у першому бою...

Які загрози та ризики пов'язані з військовими девіантами? Досвід АТО свідчить про наступне:

- Різке збільшення небойових втрат, нічим не виправданих смертей і каліцтв, випадки суїциду.
- Зниження боєздатності частин, втрата керованості та надійності підрозділів.
- Іміджеві втрати в очах суспільства і, особливо, у свідомості жителів зони бойових дій.
- Матеріальні, економічні втрати від небойових втрат, розкрадань майна, псування техніки, дорожньо-транспортних пригод тощо.
- Погіршення морально-психологічного клімату у підрозділах, виникнення конфліктів довкола девіантів.

Зазначимо, що відсутність офіційного статусу війни, військових дій, військового стану певним чином загальмувало систему профілактики та боротьби з девіантними проявами. Із запізненням у два роки нарешті тільки-но розпочалася дискусія щодо потреби у військовій поліції. За відсутності належних інституцій командири вимушені звертатися до судів загальної юрисдикції, тобто діяти, як у мирний час. Протягом 2015 р. командири військових підрозділів і військові прокурори доправили у суди 7800 протоколів щодо вживання алкоголю при виконанні службових обов'язків [17]. Така практика з різних причин є незручною для командирів на передовій лінії. У військових колективах стихійно виникли власні системи санкцій щодо «аватарів», аби не звертатися до офіційних органів. Тут сповна проявилася «народна фантазія». Покарання можна поділити на такі, що тимчасово нейтралізують неадекватного воїна (зв'язування, прив'язування до парканів чи техніки); фізичні насильницькі дії, як от побиття, «дати дубця» тощо; різноманітні психологічні впливи, приниження (наприклад, розфарбовування обличчя зеленкою), обструкція з боку бійців. У невинуватих девіантів відбирають зброю, їх використовують на господарських роботах, відправляють у спеціальні тилові підрозділи, що виконують функцію старих дисбатів. Народна творчість відрізняється креативом: волонтери виготовили за власної ініціативи печатку «Аватар» для вжитку у 30-й механізованій бригаді ЗСУ, і хоча це незаконно, але командири згодні ставити відповідний відтиск у військові білети тим, хто їм здається невинуватим.

З практично-соціологічної точки зору кластер військових девіантів може бути об'єктом соціологічного виміру. Можна застосовувати наступні підходи:

- Аналіз офіційної статистики, передусім, судової статистики та офіційних звітів військової прокуратури, де містяться узагальнені дані. Судова статистика містить число покарань за ознаками порушення військової дисципліни, військових статутів, кримінальних злочинів, вчинених військовослужбовцями. Службова статистика, прокурорські звіти дають числа самогубств, навмисних вбивств, замахів на життя, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

- Вторинний аналіз військової службової документації, передусім, рапортів командирів у штаби, а також звітів, що готуються в штабах на основі первинних даних для командування АТО, генштабу і МО. Доступність таких документів цивільним дослідникам викликає певні запитання, але справа не безнадійна. Наприклад, управління по роботі з особовим складом Головного управління нацгвардії України друкує «Інформаційний бюлетень», де є великий шар інформації стосовно надзвичайних подій, притягнення до кримінальної відповідальності тощо.

- Проведення кількісних соціологічних досліджень безпосередньо у військових частинах. Це є найбільш інформаційно повний шлях, проте, вирішальним питанням стає добра воля військового командування та офіційний дозвіл на проведення подібних робіт.

- Якісні поглиблені інтерв'ю з комбатантами, військовослужбовцями, що демобілізувалися і можуть у розповідях намалювати доволі розлогу картину різних проблем і відхилень, що супроводжували службу. Таким шляхом, наприклад, проблему протягом 2016 р. досліджувала д. і. н. О. Міхеєва, хоча статистику отримати через окремі інтерв'ю не можливо, проте це є нагода зануритися у причини і наслідки явища.

- Масові репрезентативні опитування місцевого мирного населення, які на разі виступають у ролі спостерігачів та «оточення», яке, власне, і мусить реагувати на неадекватну поведінку частини військовослужбовців. Повну статистику таким методом ми не отримаємо, проте можемо зафіксувати саме явище та його відображення у масовій свідомості.

Колабораціонізм – найбільш небезпечна девіація воєнного часу

В зоні АТО, як і на усій території України, найуживанішим визначенням противників є слово «сепаратисти» або скорочено вживається мем «сепари». На наш погляд, це не є коректним по суті, оскільки маскує найбільш небезпечну девіацію гібридної війни. «Сепаратист» стоїть в одному лексичному ряду зі словосполученням «конфлікт на Сході», а «колабораціоніст» – «війна з Росією». У чому різниця? Перше узгоджується з пропагандисткою картинкою, яку створює Росія для ужитку в світі, а друга лексична пара – ідеологічна позиція України, яка відображає приховану реальність.

Питання політичної і військової лексики є важливим для операціоналізації феномену, який проф. І. Кононов визначив як «збій громадянськості». Останнє впливає з більш загальної концепції – «луганський синдром», що пояснює поведінку пересічних громадян під час «руської весни» та окупації. «Это – не просто психологическая установка сочувствия насильнику – зазначає І. Кононов (мовою оригіналу). Это – не психологическое явление, а социальное. Он не

индивидуален, а коллективен. Это – сбой чувства гражданства, гражданственности. Охваченные им луганчане были готовы стать гражданами другого государства» [20, с. 238].

Громадянство є системою відносин поміж особою, що має громадянство, і державою, яка це громадянство підтримує. Соціальна норма тут полягає в тому, що пересічна людина діє на основі ідеї корпоративізму, вона солідарна з іншими громадянами, передусім в тому, що дотримується конституційних вимог. В другому розділі Конституції України є довгий перелік прав та свобод людини і громадянина (ст.21-64), і лише чотири статті, які накладають обов'язки, передбачив Законодавець (ст.65-68). Якщо вільно передати їх зміст, то виходить наступне: захищай Вітчизну, шануй національні символи, не нашкодь довкіллю, сплачуй податки, додержуйся законів і не посягай на права та свободи, честь та гідність інших людей. Отже, якщо особа додержується визначених Конституцією норм, то стає гарним громадянином. Зрозуміло і логічно. Що таке «збій громадянськості»? Ситуація, коли особа або групи людей нехтують вимогами статей 65-68. Саме на це була розрахована тактика «руської весни»: спровокувати громадян України на розрив відносин спочатку «де-факто», а потім і «де-юре» з власною державою. В Криму план вдався майже на сто відсотків: спочатку бурхлива «руська весна», і публічна демонстрація певною частиною громадян антиукраїнських настроїв, а потім примусове надання російського громадянства усьому населенню, і врешті-решт встановлення суворого режиму контролю над «новообернутими». Така схема, за планами агресора, мала б спрацювати на усьому просторі, який на оперативних картах російських генштабістів позначався великими літерами «Новоросія».

«Збій громадянськості» планувався як певний процес з переходом від початкових до завершальних форм у наступній послідовності: «сепаратизм – іредентизм – колабораціонізм». Також передбачалися певні сходинки (мабуть, до матушки Росії) в рамках кожної «номінації». Перша фаза «збою» – внутрішній сепаратизм, який власне не є криміналом, а видається за «єдине спасіння». В лютому 2014 р. Кремль почав дезавуювати (буквально виводити на вулиці) п'яту колону, яку готував ще з 1990-х рр. Перше гасло так званого «антимайдану» лунало так: «даеш федерацію». Федеративний устрій України є старою мрією Кремля, але у 2014 р. такий фінал Москву вже не влаштував. Майже без паузи лідери «руської весни» синхронно по областях Сходу та Півдня проголошують гасла створення «народних республік», а це вже можна визначити як «зовнішній сепаратизм», і такий заклик варто кваліфікувати з точки зору посягання на цілісність країни та конституційний лад (ст.109, 110 КК України). Цікавим є те, що РФ, зазнавши провалу у низці областей, намагається перезапустити процес в тріаді «сепаратизм – іредентизм – колабораціонізм», трохи змінивши акценти та гасла.

Наприкінці 2015 – на початку 2016 рр. в Україні зафіксовано рух за «економічну самостійність» окремих регіонів. З цього приводу відбулися (або планувалися і були зірвані активістами «Правого сектору») конференції, збори громадян в Закарпатті, Дніпропетровську, Запоріжжі, Харкові. Особливо активність розвинули деякі одеські діячі, аби домогтися для регіону режиму порто-франко. На зборах світяться ті ж самі постаті, що проявляли активність на перших фазах «руської весни». Саме така методологія свого часу застосовувалася на Донбасі, де напередодні війни пропагандисти переконували місцевий люд в тому, що регіон усіх годує, і треба для блага жителів дистанціюватися від Києва й інших областей України. Що з цього вийшло – свідчать факти війни.

Наступна фаза, яка не забарилася, і була передбачена технологічно – іредентизм. Це вже ситуація, коли натовпи та їх вожді вимагали приєднання до Росії. Цікаво, що такі ідеї не були вкорінені у масову свідомість, але завдяки політичним технологіям та пропаганді вони доволі швидко прищеплювалися масам. Можна було спостерігати як натовп, що збирався під зовсім іншими гаслами, спрямовувався горлопанами-агітаторами в русло іредентизму, коли вибухало нізвідки скандування «Росія, Росія!». Цю фазу, як і попередню, можна поділити на два кроки – 1) гра символами і словами, 2) пряме звернення до Путіна з проханням ввести війська та окупувати територію області чи України в цілому. Проте чистим іредентизмом те, що відбулося з частиною громадян України на весні 2014 р., назвати важко. Вирішальним чинником була позиція Росії, а ця країна не була нейтральним спостерігачем, а вже вела підступну наступальну гібридну війну.

З літа 2014 р. і надалі піднесений іредентизм плавно переходить у завершальну ланку тріади – класичний колабораціонізм. Саме цього і прагнув агресор. Для класичної окупації такої великої країни, якою є Україна, потрібна, мабуть, мільйонна армія. Путіним такий розмах, очевидно, не планувався, він тримав на кордонах України угруповання у кілька десятків тисяч вояків [21]. Кількість танків, гармат, бойових гвинтокрилів та літаків принципово нічого не змінює, якщо мова іде не про локальну операцію, а окупацію тисяч міст і десятків тисяч сіл. Отже, для класичної окупації наявних російських військових було замало, але можна реалізувати загарбницькі плани у дусі гібридної війни, якщо долучити до справи колабораціоністів. Так і було зроблено – окупаційні режими «ДНР» і «ЛНР» повністю контролюються РФ, але адміністративна інфраструктура наповнена місцевим людом, що самовіддано працює під наглядом російських кураторів. На принципах частин Ваффен-СС побудовані збройні сили агресора – 1-й та 2-й корпуси [22]. Їх варто називати «комбіновані російсько-колабораціоністські збройні сили». Вони мають наступну соціальну структуру: 1) більша частина особового складу – місцеві колабораціоністи, 2) помітна частка – добровольці з Росії, 3) кадрові

військові ЗС РФ. Стратегічне командування, оперативне планування, електронна боротьба та розвідка, ударні ДРГ, логістика спорядження, зв'язок з російським генштабом тощо є відповідальністю генералів, офіцерів, контрактників з Росії. Проте, коли приїжджають на передову знімальні групи пропагандистських телеканалів, то позують місцеві бойовики або росіяни-добровольці. Колабораціоністи грають дуже важливу роль, саме вони дозволяють Путіну та Лаврову вести свою політичну гру під назвою «настамнемає». Отже, Росія ніби то не несе ніякої відповідальності за наслідки агресії та може в разі чого «умити руки».

Ще раз зупинимося на ключових поняттях. В Криму та на Донбасі фактично немає класичних сепаратистів та іредентів. Класичними сепаратистами в Європі є баски, шотландці, каталонці, що мріють відділитися від існуючих та заснувати власні держави. Таких настроїв в Україні фактично не існує, бо «широкі маси» прагнули одного: російських зарплат і пенсій, і хай там ще порядок наведуть, дороги залатають, сміття вивезуть... Іредентизм в Європі на сьогодні не розповсюджений, оскільки жодна національна держава не планує розширювати власні кордони та відривати у сусідів якісь шматки території. Якщо немає провокації іредентою, то немає і відповідних рухів. В Україні завжди існувала частка населення (як правило це є вихідці з Росії у першому поколінні), що була охоплена певними сентиментами ностальгічного характеру, і внутрішньо бажала возз'єднання з Росією у будь-якій пристойній формі. Проте в умовах війни іредентизм або зникає, або перетворюється на колабораціонізм. Етнічні руські, що стали на бік цілісності України, перетворилися на волонтерів чи комбатантів, не ухилилися від призову, опинилися у ролі вимушених переселенців, повністю позбавилися іредентистських навіювань. Навпаки, ми бачимо, що в лавах колабораціоністів присутні етнічні українці. І це не є новиною, саме таким чином формувався рух колаборантів під час Другої світової війни. Гітлер розв'язував проблему, подібну до того, що стоїть перед Путіним: як втримати великі захоплені території в умовах дефіциту власних людських ресурсів? Відповідь наступна: місцева адміністрація, поліцейські підрозділи, дивізії Ваффен-СС мусять переважно складатися з місцевого люду, і їх етнічність немає значення. Відомо, що найбільшу кількість колабораціоністів Гітлер залучав саме з лав росіян. І це залишається абсолютним рекордом колаборації усіх часів [23]. Очевидно, Донбасу далеко до показників Другої світової. Проте, треба рахувати...

Вивчення феномену колаборації в умовах зовнішньої агресії є практично важливим напрямом для українських соціологів. Тут буквально напрошуються кілька проблемних питань: чому громадяни зраджують власну державу і стають колабораціоністами? Якою є типова постать колабораціоніста, що мотивує цих людей на зраду? Що робити з

колабораціоністами по закінченню війни? Чи можливе примирення з колабораціоністами, амністія тощо? Відомо, що по закінченню Другої світової війни з колабораціоністами ніхто не мирився. Після звільнення територій від частин вермахту відбувалися стихійні розправи, які набували жорстокого характеру; поліціантів і учасників розправ з мирним населенням деінде вішали прямо на вулицях звільнених міст. Такі акції, до речі, влаштовувало радянське командування, як акти і відплати, і залякування на майбутнє. А потім наступала черeda кримінальних переслідувань, судових процесів, що тяглися десятками років.

Отже, колабораціонізм в умовах зовнішньої агресії є найбільш небезпечною формою девіантної поведінки, її суть полягає в тому, що громадянин з певних ідейних чи матеріальних міркувань (мотивація може бути і більш глибинною, наприклад, нереалізовані амбіції, можливість панувати тощо) стає посібником окупантів, приймає активну участь у захопленні території та здійсненні політики агресора. Це є одночасно і вища форма «збою громадянськості», бо такі люди фактично виходять з громадянства або беруть громадянство агресора, якщо їм таке пропонується. В «ДНР» та «ЛНР» винайшли власну формулу для активних колабораціоністів – громадянство «народної республіки», хоча воно і не є зручним через невизнання квазідержавних утворень у світі. Очевидно, паспорт «республіки» посилює ментальний розрив з українством, і він потрібен з технологічних причин на тлі небажання росіяні приймати колабораціоністів Донбасу до власного громадянства.

Доцільно розрізняти відтінки колабораціонізму. Тут, мабуть, не дві, а більше сходинок. Перший крок – це так би мовити духовна підтримка агресора та виражений іредентизм, що на весні 2014 р. було доволі широко представлено в масовій свідомості Криму, Донбасу, Харкова, Одеси і деяких інших міст. В Криму і на Донбасі цей рівень отримав вихід «назовні» у масовому поході ще громадян України до урн на так званих «референдумах», які технологічно означали легітимізацію окупації. Як часто це трапляється з пересічними громадянами, через два роки багато із зазначеної категорії вже чітко не пам'ятають суті «історичної» події, або стверджують, що голосували за щось зовсім інше, «своє», наприклад, аби відновився СРСР... При вивченні громадської думки варто розрізняти мінливі настрої і більш-менш сталі переконання. Не треба навіть проводити глибокі дослідження, аби зрозуміти: в потоці тих, хто прямував до урн 16 березня у Криму і 11 травня на Донбасі, велику частку склали «ситуативні колаборанти», люди, які піддалися пропаганді і не мали інтелектуальних сил для критичного мислення та аналізу віддалених наслідків власних дій.

Другий крок – фактичне співробітництво з новою владою, яка веде військові дії з Україною. Це, безумовно, свідома колаборація, що знаходить вираження в адміністративній, ідеологічній,

пропагандистській діяльності на користь «нової влади». До речі, тут багато є спільного з подіями Другої світової війни: ті ж самі ролі дрібних чиновників, вчителів, бібліотекарів, що розвішували в школах портрети Гітлера, а на разі – Путіна і Захарченка.

Окрема підгрупа – свідомі активісти, які полюють за українськими патріотами, роблять доноси, добровільно співпрацюють зі спецслужбами, маючи від того особливе задоволення. Очевидно, варто розрізняти «пасивних» і «активних» колабораціоністів. Другу категорію жили ті, хто «штучно вирощувався» ще за мирних часів як п'ята колона: комуністи, вітренківці, різні ветеранські структури, представники РПЦ тощо. Нарешті, третьою сходинкою на шкалі колабораціонізму є члени НЗФ, ті, хто використовується в ролі рекрута для наповнення комбінованих збройних сил. Такі особи, як правило, спалюють усі мости в минуле, проте програма СБУ «На тебе чекають вдома», що розрахована на повернення бойовиків до мирного життя, частково вирішує проблему. І, нарешті, є прошарок бувших громадян України, чії руки по лікоть у крові, вони засвітилися у тортурх військовополонених та заручників, поводили себе по звирячому, мародерствували, грабували тощо. Тут питома вага належить особам з кримінальним минулим, яких цілеспрямовано долучали до колабораціонізму, на них робили ставку ще з часів «руської весни». Для таких осіб мости, дійсно, є спаленими. Як і для вищого політичного, адміністративного, військового керівництва «народних республік», на совісті яких злочинів більше, ніж у будь-якого з «моторол».

Колабораціонізм частини жителів зони АТО є приводом для недовіри поміж військовими та населенням. Це об'єктивно погіршує ситуацію у взаєминах силовиків і цивільних. Деякі українські військові підозрюють, що села і міста наповнені колабораціоністами, які тільки й чекають приходу «своїх». Як завжди, такі побоювання мають багато ірраціонального. Щоправда, вони підтверджуються інцидентами, коли СБУ проводить затримання когось з місцевих, хто передавав інформацію за лінію фронту або виступав у ролі навідника при артобстрілах. Є і інший бік взаємної недовіри. У прифронтовій зоні серед населення циркулюють чутки, жахливі розповіді про кримінальні дії, насильство, мародерство з боку українських військових. Частково це підтверджується, і тут ЗСУ та нацгвардія цілком зобов'язані власним девіантам. В останні місяці військове командування намагається ретельно стежити за розвитком ситуації; популярності набуває відома теорія «трьох кварталів», де військовослужбовцю у тому числі відводиться роль на кшталт агітатора або соціального працівника [24]. На практиці ніша у відносинах заповнюється завдяки новому підрозділу у складі ЗСУ – офіцерам цивільно-військового співробітництва. Вони попередньо проходять навчання при генштабі у Києві, а у зоні АТО відповідають за залагодженням конфліктів і працюють на випередження:

організують допомогу місцевим громадам у відновленні інфраструктури та вирішенні побутових проблем.

Колабораціонізм як соціальний феномен може бути об'єктом як кількісного виміру, так і якісного вивчення різних його аспектів. Зрозуміло, що жодної статистики з цього приводу немає. Проте є побіжні показники, що так чи інакше відображають явище, і які можна спробувати оцінити кількісно. Повернемося до подій «руської весни»: активна частина сепаратистів, іредентів, колабораціоністів виходила на масові акції, які можна оцінити з точки зору чисельності, спираючись на оцінки експертів, учасників подій тощо. Отже, перспективним виглядає метод експертної оцінки. Найвищою точкою масового руху «за Росію» можна вважати «референдум» 11 травня в містах Луганської і Донецької областей. Патріоти цю подію ігнорували, отже, шляхом оцінки процентної частки громадян, що брали участь у псевдо референдумі можна встановити пікове значення кількості прихильників Росії. Відповідно, ми мусимо диференціювати кількісні показники відповідно до фактичної стратифікації масиву колабораціоністів, на що ми звернули увагу вище. З окупованими територіями ситуація виглядає більш складною з огляду на дві обставини. По-перше, під час окупації виникає феномен вимушеного колабораціонізму, коли пересічні мешканці пристосовуються до нових умов існування та співпрацюють з окупантами заради того, аби вижити. Особливо гостро це питання стоїть перед службовцями, інтелігенцією, «бюджетниками», що завжди повністю залежать від будь-якої влади. Свого часу більшовики, окупувавши Росію, зламали «тихий» спротив службовців, спеціалістів, професорів університетів простим, але дієвим заходом: заборонили вільний продаж харчів, запровадили так звану монополію на хліб, і голод примусив усіх, хто не емігрував, йти на службу до радянських установ і працювати за хлібну карточку. По-друге, дослідники не мають доступу до окупованих територій. Проте можна певним чином оцінити обсяги участі тамтешніх мешканців у НЗФ, такі дані фігурують у аналітичних розробках військових експертів. Проросійські тенденції у масовій свідомості можна зафіксувати при проведенні масових опитувань на підконтрольній Україні території, хоча справедливою буде гіпотеза щодо приховування потенційними колабораціоністами істинних почуттів.

Список використаної літератури

1. Гилинский Я. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Яков Ильич Гилинский. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с. **2. Downes D., Rock P.** Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Ryle-Breaking/ Downes D., Rock P. / Third edition. Oxford University Press, 1998. – 422 p. **3. Bryant C.** (Editor-in-Chief). Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. Brunner-Routledge.

2001. – 4 v.: ill., maps; 29 cm. **4. Девіантологічні читання** в Харківському національному університеті внутрішніх справ (2008-2012 pp.): 100 краших тез доповідей: зб. /укладач і заг. ред. І.П. Руценка. – Х.: Золота миля; ХНУВС, 2013. – 378 с. **5. Руценко І. П.** Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Руценко. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с. **6. Магда Е. В.** Гибридная война: выжить и победить / Е.В. Магда. – Х: Виват, 2015. – 320 с. **7. Березовець Т.** Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни» / Тарас Березовець. – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 392 с. **8. Зона проведення** антитерористичної операції визначена розпорядженням Кабміну №1053 від 30 жовтня 2014 р. Вона включає міста та села Луганської і Донецької областей, також місто Ізюм Харківської області та 60 сіл Ізюмського району. Повний перелік міститься на урядовому порталі:

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247721598&cat_id=244276429 **9. Верховна Рада України** через рік після початку війни спромоглася визнати факт агресії з боку Російської Федерації, навіть, було юридично зафіксовано дату її початку – 20.02.2014. Див.: Постанова ВР України від 27 січня 2015 р. №129-VIII; Заява ВР України від 21 квітня 2015 р. Проте формат АТО зміни не підлягав, воєнний стан уведено не було, отже де-юре Україна продовжувала воювати з «терористами», а не з РФ. **10. Дюркгейм Э.** Самоубийство: Социологический этюд / Дюркгейм Э. / Пер. с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. –М.: Мысль, 1994. – 399. **11. Тарновский Е. Н.** Война и движение преступности в 1911-1916 гг. / Тарновский Е. Н. // Сборник статей по пролетарской революции и праву. – Пг.: Изд-е народного комиссариата юстиции. – 1918. – №1–4. – С. 100–122. **12. 18 липня 1914 р.** імператор дозволив місцевим органам влади на власний розсуд зупиняти продаж алкоголю. Впродовж трьох діб по усій країні алкоголь зник з продажу. Потім була ще низка указів монарха і розпоряджень уряду, що обмежували і забороняли обіг спиртного. Продаж алкоголю відновила 1925 р. радянська влада, як «тимчасовий» захід аби поповнити казну. Див.: Историческая справка про Сухой закон 1914 года // <http://partia-tr.ru/2014/07/istoricheskaya-spravka-pro-suhoy-zakon-1914-goda.html>. **13. Лунеев В. В.** Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции/ Лунеев В. В. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 516 с. **14. Сорокин П. А.** Долгий путь: Автобиограф. роман. / Питирим Александрович Сорокин / Пер. с англ. П. П. Кротова, А. В. Липского. – Сыктывкар: Союз Журналистов Коми АССР: Шьпас, 1991. – 304 с. **14. Наказ І.В. Сталіна №227** від 28 липня 1942 р. має повну назву «О мерах по укреплению дисциплины и порядка в Красной Армии и запрещении самовольного отхода с боевых позиций»; він зокрема, передбачав розгортання «заградотрядов» за першою лінією оборони. На практиці співробітники НКВС мали право розстріляти на

місці кожного, хто намагався втекти у тил з бойових позицій. **15. 13 квітня 2014** року поблизу Слов'янська відбувся перший бій, під час якого загинув боєць спецпідрозділу СБУ «Альфа» Геннадій Біліченко, були і поранені. Пізно ввечері Рада з нацбезпеки та оборони оголосила Антитерористичну операцію. Відповідний указ № 405/2014 В.Турчинов підписав вже 14.04.2014. **16. В Україні** подрали дезертиров за время АТО // Корреспондент.net, 11 октября 2015. **17. С начала АТО** погибли 2673 военнослужащих. Из них 831 воин – небоевые потери, – Генштаб. [Електронний ресурс] <http://censor.net.ua/n361594>. **18. Стала известна** цифра небоевых потерь бойцов ВСУ: документ. [Електронний ресурс] <http://news.liga.net/news/politics/6810488>. **19. В военной прокуратуре** рассказали об «успехах» военкоматов в проведении мобилизации алкоголиков // <http://glavnoe.ua/news/n268657>. **20. Кононов И.Ф.** Записки смутного времени / Кононов И.Ф. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – № 5 (294), червень 2015. – С. 220–241. **21. В оприлюдненій стенограмі РНБО** від 28.02.2014 р. міністр оборони І.Тенюх наводить наступні дані: на Київському, Харківському, Донецькому напрямках сконцентровано 38 тис. військових РФ, також у Криму – до 20 тис. **22. «Ваффен-СС»** (війська СС) створено на першому етапі світової війни взимку 1939/1940 рр. як мультиетнічні підрозділи, що комплектувалися з громадян різних країн Європи. Діяли під керівництвом Г.Гімлера. Підпорядкування пояснювалося тим, що у вермахті, за законами рейху, мали право служити лише громадяни Німеччини. **23. З німецьких архівів** відома точне число мобілізованих з території РСФСР – 800 тис., окремо рахували козаків – 70 тис. Але були і інші джерела поповнення підрозділів Ваффен-СС – добровольці з числа полонених, руська діаспора в Європі. Найбільшими військовими з'єднаннями (всього нараховувалося – кілька десятків) були РОА (воювала під триколом і з георгіївськими бантами) – 12 корпусів, 13 дивізій, 30 бригад; РОНА – 5 полків, 18 батальйонів; Руська Національна Армія – 2 полки, 12 батальйонів. В цих частинах на боці нацистів воювали 200 «білих» та «червоних» генералів. Див.: **Гарин И.** Русский коллаборационизм во время Второй мировой // <http://argumentua.com/stati/igor-garin-russkii-kollaboratsionizm-vo-vremya-vtoroi-mirovoi>. **24. Концепція «війни трьох кварталів»** зводиться до того, що сучасний вояка має бути готовим: в одному кварталі – вести загальновійськовий бій, у другому — здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії. Див.: **Krulak Ch.** The Three Block War: Fighting in Urban Areas/ Krulak Ch. // Vital Speeches of the Day. – 1997.– 15 December. – Vol. 64. – №5.

Рущенко І. П. Методологічні і методичні питання виміру рівнів девіації в зоні проведення бойових дій

Війна змінює уявлення щодо характеру і небезпеки різних форм девіантної поведінки. Мета статті – виявити та проаналізувати найбільш небезпечні форми девіантної поведінки (з урахуванням ситуації в зоні проведення АТО), аби мати теоретичне підґрунтя для проведення емпіричних досліджень та застосування на наступних етапах дослідницької роботи процедури соціологічного вимірювання. Акцент робиться на двох небезпечних соціальних категоріях – військових девіантах та колабораціоністах. Перша категорія стосується представників «силовиків», що порушують службову дисципліну, військові статuti, несуть небезпеку для військових частин і місцевого населення. Друга категорія охоплює певні прошарки місцевого населення, що співпрацюють з агресором, і не виконують вимоги Конституції щодо обов'язків громадян України.

Ключові слова: гібридна війна, російсько-українська гібридна війна, девіантна поведінка, військові девіанти, колабораціоністи, сепаратисти, ірреденти.

Рущенко И. П. Методологические и методические вопросы измерения уровней девиации в зоне проведения боевых действий

Война меняет представления относительно характера и опасности различных форм девиантного поведения. Цель статьи – выявить и проанализировать наиболее опасные формы девиантного поведения (с учетом ситуации в зоне АТО), чтобы иметь теоретическое основание для проведения эмпирических исследований и осуществления на следующих этапах исследовательской работы процедуры социологического измерения. Акцент делается на двух опасных социальных категориях – военных девиантах и коллаборационистах. Первая категория имеет отношение к «силовикам», которые нарушают служебную дисциплину, армейские уставы, являются источниками опасности для местного населения. Вторая категория охватывает определенные прослойки местного населения, которые сотрудничают с агрессором, и не выполняют требования Конституции в части обязанностей граждан Украины.

Ключевые слова: гибридная война, российско-украинская гибридная война, девиантное поведение, военные девианты, коллаборационисты, сепаратисты, ирреденты.

Rushchenko I.P. Methodological and methodical questions of the deviation level measuring in the zone of military operations

The war is changing ideas about the nature and dangers of various forms of deviant behavior. The purpose of the article is to identify and to analyze the most dangerous forms of deviant behavior (taking into account the

situation in the ATO area (anti-terrorist operation), to obtain a theoretical basis for empirical research and for implementation of the research work of sociological measurement procedures on the following stages. We focus on two dangerous social categories - military deviants and collaborators. The first category relates to so called «siloviki» (military and security servicemen) who violate discipline and military charters, and due to these reasons become a source of danger for the local population. The second category covers certain strata of the local population, who collaborate with the aggressor, and do not fulfill the requirements of the Constitution in the part of the duties of citizens of Ukraine.

Keywords: hybrid war, the Russian-Ukrainian hybrid war, deviant behavior, military deviants, collaborators, separatists, irredenta.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2016 р.
Прийнято до друку 23.05.2016 р.
Рецензент – д. соц. н., професор
Кононов І. Ф.

УДК 316.62:330.16:355.01(477.6)

Л. І. Верховод

ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПРИФРОНТОВИХ ЗОНАХ ДОНБАСУ ЗА УМОВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Сучасне українське суспільство переживає нелегкі часи. Випробовується його здатність до захисту своєї суверенності та незалежності. Зіштовхнувшись з незнаним раніше феноменом гібридної війни, воно опинилося в умовах глибокої суспільної кризи. В науковій літературі криза визначається як ситуація, зумовлена зміною внутрішніх і зовнішніх факторів середовища і яка відрізняється трьома характерними рисами: загрозою тим чи іншим базовим цінностям, обмеженим часом для розв'язання ситуації, високим рівнем невизначеності [1, с. 177]. Кризовий стан в першу чергу впливає на економіку в цілому та на добробут пересічних українців зокрема. Зростання цін на товари та послуги, інфляція детермінують погіршення матеріального становища більшості населення. За даними Держкомстату реальна середньомісячна зарплата одного працівника у січні-травні 2015 р. становила 77,5 % зарплати відповідного періоду 2014 р., а у січні-травні 2016 р. – 96,5 % зарплати відповідного періоду 2015 р. [2]. Протягом останніх двох років зберігаються тенденції зниження доходів українців. Це віддзеркалюється